

Emlékezés Kiss Tamásra, születésének 110. évfordulóján

Bakó Endre

irodalomtörténész, Debrecen

[Kiss Tamás költőre emlékeztek szeptember 11-én, születésének 110. évfordulója alkalmából, egykori debreceni otthona (Garay utca 26) előtt családtagjai, tisztelői, tanítványai. Az ünnepségen dr. Puskás István alpolgármester arról szólt, hogy az immár harmadik alkalommal megrendezendő Térey Sándor Könyvünnep célja, hogy fenntartsa a városhoz kötődő költők emlékét, és megismertesse az épített környezetünk irodalmi műveiben megőrzött múltját. Ennek előestéjén emlékezünk most a város díszpolgáráról, aki nemcsak középiskolai tanárként, az Alföld folyóirat szerkesztőjeként, hanem alkotóként is fontos személyisége Debrecennek. Ezután Bakó Endre újságíró, irodalomtörténész idézte fel a költő néhány fontos, jellemző vonását.

Hajdú-bihari Napló, 2022. szeptember 13.]

Úgy gondolom, ez az évforduló jó alkalom arra, hogy Kiss Tamás életművének néhány fontos jellemző vonását felidézzük. Többször hallottam tőle, hogy ő nem debreceni költő, hanem Debrecenben élő magyar költő. Azt hiszem, a megfogalmazás értelmezése nem szorul magyarázatra. Valóban, ő túlnézett a debreceni sorompókon, országos, sőt európai távlatok vonzották. Ugyanakkor felismerte, hogy az alkotóművész a táj, a környezet szellemével kölcsönhatásban él, fejlődik.

Élete négy helyszínhez kötődik. Érdekelte Kisújszállás költője, Nagy Imre, és a város irodalmi szerepe, Móricz Zsigmond, a bihari falvakban Szabó Pál munkásságára figyelt fel, Váradon Nadányi Zoltán, „a gáncstalan, tiszta költő” versvilágát ízlelgette. Alapvetően mégis Debrecennel azonosult, amiben döntő része volt Csokonainak, akiről regényt is írt. Heroizált, de nem hamisított. Nem szándékozott elkendőzni Csokonai botlásait sem, életre akarta kelteni a szoboralakot. A kritikai visszhang szerint sikerrel.

Figyelme más debreceni írók és poéták munkásságát is pásztázza. Már fiatal korában megragadta Tóth Árpád költészetének gyöngyházfényű csillogása, formaszépsége, s meglepően érett dolgozatban mutatott rá, hogy a szavak szobrászának a tágasan értelmezett szépségkultusz egész lelkiségét kifejező művészi attitűdje. Vizsgálta, és úgy találta, hogy Tóth Árpád egész életében vallotta és

vállalta debreceniségét, ennek ellenére alig írt a városhoz verset, nem volt benne otthonos. Ez azonban nem értékszempont. Vállalkozott kényes számvetésre, az Oláh Gáborral való szembenézésre is. A „Kar utcai remete” feltétlenül tehetséges volt, komoly ígéret, ezért is játszották ki Rákosi Jenőék Ady ellenében. Kiss Tamás így fogalmaz: „Oláh Gábor nem tévedett, hanem eltévedt.” Egyik legfontosabb megállapítása azonban annak tudatosítása, hogy Oláh az irodalomtörténeti gondolkodás felszínén úgy van elkönyvelve, mint a debreceniség tipikus képviselője, holott utálta Debrecent.

Gulyás Pál viszont szívügye volt, A költő sírjánál c. versében varázslónak és igazmondónak aposztrofálta. Még kisújszállási diák korában jutalomként megkapta Misztikus ünnepi asztal c. kötetét. Megragadta a kötet szemléleti újdonsága, s varázsa elkísérte egész életében. Fákon át a Hádész kapujáig esszéje a legjobb, legérzékenyebb írás, amit valaha Gulyás Pálról írtak, beleértve Németh László Gulyás Pállal foglalkozó írásait is. Fontos a gesztus is. Olyan időkben is kiállt Gulyás mellett, amikor divat volt őt, mint antiszemitát és misztikust kirekeszteni. Foglalkoztatta a város irodalomtörténete is: 1974. június 30-án a Hajdú-bihari Napló négyoldalas összeállítást szentelt Debrecen 1944-ben újra indult irodalmi életének, s az ő tollából került ki a vezértanulmány Irodalmi életünk a felszabadulás után címmel, amely a kezdeményezéseket rögzíti, kiemelve a helyi folyóirat fontosságát. „Éppen 25 esztendeje vetődik fel az Építünk (később Alföld) megindításának gondolata is. A folyóirat megindításáig egy év telik el, s ezt az időszakot valóban a debreceni írók publicitásának hiánya jellemzi, még a Néplap sem közöl ebben az időben az íróktól szépirodalmi írásokat.” Ne feledjük: az Építünk folyóirat nevének megváltoztatását ő javasolta, s tőle származik az Alföld elnevezés.

Tudatosan vállalkozott az értékmentő szerepére, „Én a mindent megtakarító / és megőrző ember vagyok, / századra őrzöm azt, amit rám / egy tűnő pillanat hagyott.” (Sorok a múlt időre). A debreceni irodalomért érzett felelősség adta kezébe a tollat, amikor írotársakról vallott. Mata János, Pákozdy Ferenc, Niklai Ádám stb. költészete fontos színfolt, mentésre váró, kallódó érték. Mocsár Gábor életművét is fontosnak tekintette.

Amikor például Kiss Tamás remek Gulyás Pál-esszéjében azt mondja a költőről, hogy magánélete eseményeit is bekötötte mítosza hálójába, vagy hogy formasiklató költő, nagy empátiával a lényegre tapintott, noha nem tudományos terminus technikust használt. Akárcsak a Krúdyról adott jellemzése: „Lassan fellazult formavilága is, s már csak egy benső hangra volt képes hallgatni, ez a benső hang viszont új stílus, egyéni és modern formai megoldások forrása lett.” Ez a benső hang lazította fel a kerek, cselekményes novella hagyományos zárt szerkezetét, s árasztott érzelmet és iróniát. Egy tájszót is kölcsön vesz hősét jellemezve: mágikás. Már a kezdő Weöres Sándorról olyan tanulmányt írt, amely az egész életműre érvényes!

Am Debrecen iránti elkötelezettsége nem fulladt regionalizmusba, ettől meg-

óvta műveltsége, arányérzéke, európai tájékozottsága. Világosan látta, hogy a debreceniség történelmi kategória, amely koronként más minőséget mutat. Volt idő, amikor Debrecen, Huszár Gál szavaival, Magyarország és Erdély világító lámpása volt, s volt idő, amikor befelé fordult, retrográd életvitelével, kirekesztő szokásaival, cívis göggyével tűnt ki, mint amilyennek Ady is látta.

Volt rá példa, hogy egy recenzens három esszégyűjteményt szemlézett a Magyar Nemzetben, s messze a Kiss Tamásét élvezte legjobban, noha a másik két szerzőnek – úgymond – ismerősebben cseng a neve a szakmában. Hja, a vidéki lét... E remek esszék vezettek oda, hogy az 1970-es években lábra kapott az a vélekedés, hogy Kiss Tamás jelentősebb esszéista, mint költő. Ez nem szerencsés, sőt hamis közelítés életművéhez. Az alanyi költő számára a vers maga a világ, a létezés sine qua non-ja. Verset azért ír a költő, hogy otthon érezze magát a világban. Az olyan versek, mint a Novemberi elégia, a Kunsági elégia, a Dunához Orsovánál, az Ottava rime, a Szindbád estéje, a Bolond Istók tűnődése és még sok-sok költemény, műfordításai közül pedig az Ajtódon kopog valaki néger spirituálé – nem félek a provinciális elfogultság vádjától – a nagy költészet szférájába tartozik.

Kiss Tamás költői stílusa az intellektuális hangoltságú lírai realizmus. Mint a Nyugat harmadik nemzedékének tagja, ő is osztozott a szép vers kultuszában, a nyelvi játékban. Íme egy versszak az Esti disszonanciából:

A szélmalom is dűnnyög,
porladva sír a búza,
rajokban száll a szúnyog,
megcsap a mocsár búze.

Pomogáts Béla joggal mutatott rá, hogy a népi mozgalom szövetségese volt, erről az alföldi tájról festett képei tanúskodnak, mindig nehézsorsú emberekkel benépesítve. Nemzedékének egyik újítása, hogy táj költészeté fejlesztik a természetlírát, akárcsak Kiss Tamás. A Bujdosó dal, a Virágzó almafa, a Románc két hangra, az Este a tanyák közt és még jó néhány vers ezt igazolja. Az elnyomottak oldalán állt, de távol állt tőle a parasztrómantika. Az értelem bázisán tartózkodott az avantgárd túlzásaitól, de a nyers valót is elvetette. Ő poéta doctus volt, nem ösztönösen verselt, hanem megfigyeléseket, filozófiai-etikai gondolatokat formált verssé, s maga az alkotási folyamat is témája volt, amit a mai posztmodern esztéták mindenképp fölé helyeznek. Alain Bosquet már 1961-ban azt írta, hogy a modern költő nem hisz a témákban, inkább úgy véli, a költészet egyetlen igazi témája a költészet maga. Ennek abszolutizálása az irodalom kiszikkadásához vezetne, de tagadhatatlan, hogy az alkotási folyamat titkaiba való beavatás mindig érdekes. Kiss Tamás ezt az önelemzést a Cantus brevis, Ezt csak ti értitek, Nem ismerem, Aki voltam, A vers fölöttünk, Versek c. darabjaiban tárta elénk. Könyveit elismerő kritikai visszhang fogadta.

Végül néhány életrajzi vonatkozás. Kiss Tamás emberileg nyitott, közösségi

ember volt. Ahogy maga írja, fiatalon bekapcsolódott a falumozgalomba, kapcsolatot keresett az Ady Társasággal, próbálta szervezni nemzedéktársait, levelezett Takáts Gyulával, Jékely Zoltánnal, Weöres Sándorral és másokkal. Az 1950-es évektől kezdve a debreceni fiatal költők mentora, szerepe volt Papp Tibor, Buda Ferenc, Ratkó József, Aczél Géza és mások útnak indításában. A háború miatt elmaradt nemzedékétől, 1938 után 17 év elteltével jelent meg újra verseskötete. De a törés okai között nemcsak történelmi, személyi okok is húzódnak. A sors azonban kegyes volt hozzá, lehetővé tette számára, hogy behozza elmaradását, hiszen 90 éves koráig alkotott, s ezek a versek az életmű minőségi darabjai. Ez bizony tiszteletre méltó teljesítmény! Gondoljunk az ugyancsak nagy kort megélt Dutka Ákosra, aki 70 éves kora körül már csak az Adyval való barátságát verselte újra meg újra, vagy Erdélyi Józsefre, aki ismételte önmagát vagy rigmusokat gyártott. Nem is beszélve Gellért Oszkáról, a Nyugat társszerkesztőjéről. Az ő öregkori klapancai már-már a patológia körébe tartoznak, mégis nyilvánosságot kaptak. Pedig jó költők voltak, ha nem is a legjobbak.

Egy másik etikai jellemző: a korszak ma is elismert vezérváltói, nem sorolom a neveket, mind írtak Sztálin- vagy Rákosi-verset, amit aztán „elfelejtettek” összegyűjtött verseik kötetébe felvetetni. Kiss Tamásnak nem kellett megtagadnia egyetlen költeményét sem! Pedig Debrecenben hamar hódítottak Zsdanov eszméi, ennek fegyverhordozói éppen az Ady Társaság országos hírvé vezetői voltak. De Kiss Tamás etikai fenomén volt. Erre egy személyes példa. A Kortársaink sorozatban én írtam róla a kismonográfiát, s amikor készen lettem, megkérdeztem, el akarja-e olvasni a kéziratot? „Hova gondolsz – felelte – az a te munkád, abba nekem semmi beleszólásom nincsen, azt írsz, amit gondolsz, majd látom, ha megjelenik!” Ismeretes, hogy a felhőmagasba fellőtt és agyondédelgett író – nem nevezem meg – aki megkapta a róla szóló monográfia kéziratát, kevesellte a dicséretet, ezért összeköttetései révén nem engedte megjelentetni!

Kiss Tamást élete végéig foglalkoztatta a költői lét értelme és mássága, a költői személyiség és a vers misztikus kapcsolata. Számára a vers nem csupán tárgyiasult érzés, gondolat, hanem élő organizmus, amely túléli alkotóját.

Versek, őrizők, napom fogytán
rám egy pillantást vessetek,
ha eltűnnék, keressetek,
nyomozatok, találjatok rám.
(Versek)

E jeles évforduló minket, olvasókat is ösztönözzön arra, hogy minél többször találjunk rá Kiss Tamás versvilágára!